

Laimute BALODE

PAR DAŽIEM NESKAIDRAS CILMES LATVIJAS HIDRONĪMIEM

Analizējot Latvijas hidronīmus kā no derivatīvā, tā arī no semantiskā un etimoloģiskā viedokļa, vienmēr ir jāsastopas ar cilmes ziņā neskaidriem ūdeņu vārdiem. Tikai starp ezeru nosaukumiem vien tādu ir pāri par 200.

Neskaidrs un laikam tieši tāpēc dažādās formās ir fiksēts ezera nosaukums Kalncempjos: *Amardas ezers* p // *Amorts* E I 75 // *Amurda ezers* p // *Omordas ezers* Pag. apr. 196 // *Omarda ezers* Ģ // *Omardu ezers* Konv. II 2070. Tā ir 7,4 ha liela ūdenstīlpne Gulbenes raj. austrumu daļā (Stāmerienes un Kalncempju pag.). J. Endzelīns Latvijas vietvārdu vārdnīcā (LVV I 25) šo ezervārdu ir atstājis bez etimoloģijas un komentāriem. Arī neviens cits šīs saknes vietvārds, ne arī uzvārds nav fiksēts. Varbūt var mēģināt sakni saistīt ar ide. *am ar „ietveršanas jeb trauka“ nozīmi (sal. senind. *ámatram*, arm. *aman* „trauks“ Pok. I 35, Dambē 1987, 33) un *am „upes vaga, grāvis“ (Krahe 1964, 42, LHEŽ 41). Baltu valodās ir ne mazums upju ar šo sakni: liet. *Amatà* u Pušalotā (Pasvales raj.) LHEŽ 41, spr. *Amet*, *Omeyte* AprO 110, latv. *Amata* u // *Amada* u ietek Gaujā E I 114. Varbūt analizējamā ezera vārdā *r* būtu uzskatāms par iespraudumu? Taču nevar izslēgt arī iespējamu somugrisku cilmi. Īpaši variantu *Amurda ezers* gribētos salīdzināt ar latv. *Jumurda* mu E I 13 (muižas vārdu J. Endzelīns salīdzina ar *Jumaru* u, ko arī Būga uzskata par somugrismu (LVV I 403, Būga RR I 524, III 614). Varbūt varētu saskatīt ig. sakni *murđ* „Bruch, Gedränge, Haufen; Gebröge, Gebüsch; Buschheuschlag“ (Wied. 629), taču sākumelements tomēr paliek neskaidrs.

Tāpat visai neskaidrs ir ezervārds *Āzdrīms*² Nīcā p. Arī šis nosaukums LVV I 71 ir vientuļnieks. Tā kā tas ir Kurzemes dienvidrietumos, tā pirmo daļu *āz-* gribētos uzskatīt par priedekli, kas atbilst literārajam *aiz-* (sal. *Āzdiņā*² mu Kandavā U IV 194, *Āzeņ*² z < *āz-ezeņi < *aiz-ezeņi Snēpelē E II 104). Analogiski darināti vietvārdi ir sastopami arī Nīcā, kur reģistrēts analizējamais hidronīms, piem.: *Āzraķes*² pļ U IV 87, *Āzriķnieks*² z U IV 86 u.c. Protams, nevar pilnīgi atmest saistījumu ar leksēmu *āzis* „die Ziegenbock“ ME I 246, jo vairāk, ka šis dzīvnieks ir iecienīts latviešu vietvārdu darināšanā visā Latvijā (sk. LVV I 72–73), taču priedēkļa *āz-* hipotēze šķiet pieņemamāka.

Vēl neskaidrāka ir limnonīma otrā daļa – resp. *-drīms*. Varbūt tā ir radusies redukcijas ceļā < **-darīms*. Sal. liet. upi Molētos un ezeru Žemaitkiemī *Dārymas* LHEŽ 80 un liet. apelatīvu *dārymas* „kemsynē, klampi bala, raistas“ LKŽ II 286.

Vēl viens neskaidrās cilmes limnonīma piemērs: *Davilnītis* ez Ērgļos E I 12. Tas ir neliels 2,5 ha liels ezeriņš Madonas raj. Arī šo ezervārdu J. Endzelīns ir atstājis bez skaidrojuma (LVV I 200). Limnonīmam ir zināmas vairākas paralēlformas: *Davilnītis* E I 12 // *Davelnītis* Ģ // *Davelnīša ezers* Ģ // *Davilnis* Pag. apr. 81 // *Davelnīšu ezers* Ģ // *Develnīša ezers* Ģ // *Develnīšu ezers* Ģ // *Delvenīšu ezers* Ģ. Uzmanību piesaista tieši pēdējā forma. Varbūt te vietā būtu skaidrojums ar latviešu leksēmu *dēlve*² „die Pfote od. Tatze eines Bären“ ME I 454 (šis vārds ir reģistrēts Krustpilī – ne pārāk tālu no ezera lokalizācijas). Sal. arī cita ezera vārdu – *Delviņš* Alūksnē E I 66. Tajā pašā apvidū kā analizējamais limnonīms ir arī mājvārds *Dēlviņieki*² z Biržos E II 55 k, kuru J. Endzelīns saista (tiesa, ar „?“) ar jau pieminēto apelatīvu *delve* un ar lietuviešu viensētas vārdu *Delvā* (LVV I 208).

Par tautas etimoloģiju gribētos nosaukt hipotēzi, kas tiecas šo ezervārdu skaidrot ar latv. *daveļt* „hinzuwälzen“ ME I 445 + *vīlnis* „die Welle, die Woge“ ME IV 595. Būtu dīvaini, ja no tāda it kā skaidra nosaukuma rastos vesela virkne neskaidru variantu.

Varbūt šajā gadījumā der iet tālāk un pieminēt indoeiropiešu sakni: sal. senind. *dhávatē* „tek“, *dhautīh* „avots; upīte; straume“, grieķu θοός „ātrs“ (plašāk skat. Boisacq 1923, 342–343, LHEŽ 89). Arī lietuviešu hidronīmus *Davilā* u, *Dāvilas* ez, *Davilēlis* ez A. Vanags saistīja ar pieminētajām leksēmām (LHEŽ 82, 89).

Vēl viens interesants piemērs ir ezervārds Kandavā – *Kladācis* E II 114. Tajā pašā apvidū ir reģistrēti arī vairāki citi šīs saknes toponīmi: *Kladācis* pļ un pu Kabilē U IV 191, *Kladāčpurvs* pu Kuldīgā U IV 127, *Kladāksnis* pu Raņķos U IV 142. Tos visus, apvienojot vienā ligzdā, J. Endzelīns ir atstājis bez etimoloģijas (LVV II 95).

Par pašu ezervārdu *Kladācis*: varbūt te slēpjas latv. darbības vārds *kladēt* „sviest; kraut; likt“ ME II 208, bet otro daļu varētu uzskatīt par neproduktīvu piedēkli (tādu piedēkļa varbūtību min arī J. Endzelīns (Endzelīn 1934, 142). Bet varbūt to varētu traktēt kā salikteni, kur otrajā daļā – hidronīmijā tik ļoti izplatīta leksēma *acs* ar patskaņa *a* pagarinājumu izlokšnes ietekmē.

Varētu minēt vēl vienu versiju: tajā pašā novadā ir reģistrēti pļavu vārdi *Klagācis* pļ Jaunpilī U V 484, pļ Anneniekos U V 455, kas ir darināti no latv. apelatīva *klagācis* „ein ansehnliches Stück“ ME II 208 (tā šos vietvārdus skaidro arī Endzelīns LVV II 95). Varbūt te vērojama *g* un *d* kontaminācija?

Kā pēdējo no šoreiz analizējamiem hipotētiskās cilmes hidronīmiem jāmin *Kurēļa ezers* Ērgemē. Eksistē paralēlās formas gan ar īso, gan ar garo patskani *e*: *Kurēlis* LVV II 179 // *Kurēļa ezers* 1982 // *Kurelis* Pag. apr. 187. J. Endzelīns (LVV II 179) šo limnonīmu, kā arī muižas vārdu *Kurele* Lažā E II 18 un zemniekmāju *Kurēlis* Pedelē E I 82 salīdzina ar lietuviešu potamonīmu resp. upes vārdu *Kurēlis* (LVV II 179), kuru savukārt A. Vanags ir uzskatījis par neskaidru un sliecies saistīt ar lietuviešu verbu *kūrti* „ātri skriet; ātri iet“ LKŽ VI 974-975 (LHEŽ 174). Taču analizējamā latviešu ezera lokalizācija (Ērgemē – tātad Latvijas ziemeļdaļā, Igaunijas

pierobežā) drīzāk liek domāt par saistību ar somugru valodām. Viens tāds potenciāls saistījums varētu būt ar somu *kura* „slapji netīrumi, dubļi“, ig. *kura* „padibenes, nogulsnes, dubļi“, varbūt arī ar ig. *kura* II ar nozīmi „kreisais“, kas sākotnēji varētu būt arī „sliktais“ (W i e d. 413). Varētu salīdzināt arī ar somu skaņu verbu *kurata*, ig. *kurada* „kurkstēt“. Visai topoderivatīva ir arī somu un igauņu leksēma *kuru* „stūris, kakts, šaura taka starp žogiem u. tml.“ (W i e d. 417). (Igaunijā ir vairāki vietvārdi, saistāmi tieši ar šo vārdu: *Kuru järv ez*, *Kuru kuusik me* u.c. (P a l l I 95)). Taču ir virkne igauņu vietvārdu ar *Kure-*, kuru sakne skaidrojama kā ģenitīvs no ig. *kurğ* ar nozīmi „dzērve“: *Kurejõgi* u, *Kurejärv ez* u.c. (P a l l I 93).

Te pieminēti tikai daži no daudzajiem cilmes (un arī derivatīvā ziņā) neskaidriem Latvijas hidronīmiem.

Gadās vēl arī vairāki toponīmiskos avotos fiksēti neskaidri limnonīmi, par kuru cilmi ne vienu vien stundu ir lauzīta galva, bet kuri ir izrādījušies vienkārši par kļūdainiem pierakstiem, pat par korektūras kļūdām. Piemēram: tāds varētu būt *Reislais ezers* Andrupenē Konv. I 496. Pēc ārējās formas resp. derivatīvā tipa tas izskatās pēc tā saucamā kvalitatīvā hidronīma, kas radies no īpašības vārda ar noteikto galotni, taču latviešu valodā nav tāda adjektīva kā **reisls* vai **rīsls*. Šķiet, ka šajā gadījumā tā varētu būt drukas kļūda. Tas droši vien būs **Peislais ezers* (?) < *pīsla* = *pīslis*, *drusciņa* ME III 234 vai arī salīdzināms ar latv. *pīss* „ein sumpfiger Morast“ ME III 234, *pīsa*² „ein grundloser Morast (wo nur kleine Birken und Fichten wachsen)“ ME II 233–234 (vēl par šo sakni skat. AprO 123–124, B ū g a RR I 510, F r o e l i c h 1930, 66, LHEŽ 260 u.c.). Taču šāda it kā mīklu spēle ir pārāk riskanta.

Par kļūdainu pierakstu acīmredzot uzskatāms arī J. Endzelīna krājumā minētais „*Skugņu ezers*“ Krāslava E II 168 (rakstība pēdiņās norāda, ka vietvārda forma nav droša). Iespējams, ka tas būs tas pats *Skujas ezers* Konv IX 17877 // *Skujene* E II 168 // *Skujenes ezers* Konv. IX 17877 // *Skujiņu ezers* Ģ.

Taču šādu toponīmikas klasiskos avotos sastopamu kļūdainu pierakstu analīze – tā jau ir cita tēma.

ON SOME LATVIAN HYDRONYMS OF UNCLEAR ORIGIN

Summary

This article deals with some interesting Latvian hydronyms of unclear origin: Latvian lake-names *Amardas ezers*, *Āzdrīms*², *Davilnītis*, *Kladācis*, *Kurēlis* and their possible different variants, etc. There are proposed some new etymological and derivational hypotheses. The author also examines some Latvian hydronyms mentioned in classical onomastic sources which most credibly are misprint: *Reislais ezers*, *Skugņu ezers*.

SAĪSINĀJUMI

arm. – armēņu
ez – ezers

ig.	– igauņu
k	– korigēts
me	– mežs
mu	– muiža
p	– papildmateriāli
pļ	– pļava
pu	– purvs
senind.	– senindiešu
spr.	– senprūšu
u	– upe
z	– zemniekmāja

Gadaskaitlis aiz vietvārda norāda ekspedīcijas gadu

AprO	– G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, Berlin, Leipzig, 1922.
Boisacq 1923	– E. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Heidelberg, Paris.
Dambe 1987	– V. Dambē, Ieskats Latvijas PSR hidronīmu semantikā, – Onomastikas apcerējumi, Rīga, 32–47.
E I, II	– J. Endzelīns, Latvijas vietu vārdi, I: Vidzemes vārdi. Rīga, 1922; II: Kurzemes un Latgales vārdi, Rīga, 1925.
Endzelin 1934	– J. Endzelin, Die lettländischen Gewässernamen, – Zeitschrift für slavische Philologie, XI (1/2), 112–150.
Froelich 1930	– G. Froelich, Flußnamen in Ostpreußen. Ein Beitrag zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte des preußischen Ostens, – Festschrift zum 50 jährigen Bestehen der Altertumsgesellschaft Insterburg, XIX, Insterburg, 1–84.
Ģ	– Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas Zinātniskās pētniecības sektora ezeru kartotēka.
Konv.	– Latviešu konversācijas vārdnīca, I–XXII, Rīga, 1927–1940.
Krahe 1964	– H. Krahe, Unsere ältesten Flußnamen, Wiesbaden.
LHEŽ	– A. Vanagas, Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas, Vilnius, 1981.
LVV I, II	– J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I 1: A–J, Rīga, 1956; I 2: K–O, Rīga, 1961.
Pall I	– V. Pall, Põhja–Tartumaa kohanimed, I, Tallinn, 1969.
Pag.apr.	– V. Salnais, A. Maldups, Pagastu apraksti, Rīga, 1935.
Pok.	– J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, 1949.
Rudzīte 1968	– M. Rudzīte, Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā, – Latviešu leksikas attīstība, Rīga.
U IV	– J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, – Latvijas Universitātes Raksti, Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija, IV 1, Rīga, 1936.
U V	– J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, II: Zemgales vārdi, – Turpat, V 5, Rīga, 1939.
Wied.	– F. J. Wiedemann, Eesti-saksa sõnaraamat, Tallinn, 1973.